

RAN TEMATSKI DOKUMENT

Strani borci povratnici i izazov reintegracije

Uvod

Još 2016. godine broj pojedinaca koji su otputovali u Irak i Siriju da bi se borili na strani različitih islamističkih pobunjeničkih i terorističkih grupa kao „strani borci“ porastao je na preko 42.000ⁱ. Značajan dio ovih pojedinaca došao je iz država članica Evropske unije (EU), a izvještaj objavljen u aprilu 2016. ukazuje na to da je njihov broj dostigao čak 4.294.ⁱⁱ Ova procjena bi mogla biti i još veća. Do početka 2016. godine gotovo trećina se vratila u svoje zemlje porijekla.ⁱⁱⁱ Sada tzv. Islamska država (IS) nailazi na ozbiljne vojne prepreke,^{iv} dotok stranih boraca se izgleda drastično smanjio.^v Postoji do sada neутvrđen broj stranih terorističkih boraca koji su se vratili u EU, a zbog opadanja vojske IS još veći broj tih boraca mogao bi doći u dogledno vrijeme. Islamska država će nastojati da i dalje potiče ljude u EU (bilo da je riječ o povratnicima ili podržavaocima) da izvršavaju napade na mjestima gdje se nalaze. Ovaj Tematski dokument pruža sažet pregled izazova i mogućnosti za primjenu pristupa zasnovanih na^{vi} reintegraciji u suprotstavljajući potencijalnim opasnostima za sigurnost koje predstavljaju borci povratnici.¹

Ovaj Tematski rad napisali su Bart Schuurman i Liesbeth van der Heide.

¹ Pogotovo oni koji su se pridružili džihadističkim ekstremističkim grupama, kao što su Islamska država i Džabhat al-Nusra.

Da bi se ljudi uključili u terorizam, moraju biti spremni da prevaziđu unutrašnje moralne barijere kada je riječ o ubijanju^{vii}, kao i da steknu osnovni nivo znanja o upotrebi vatrenog oružja i eksploziva. Amaterska priroda pojedinih zavjera „skovanih na domaćem tlu“ unutar EU od terorističkog napada 11. septembra 2001. svjedoči, prije svega, o teškoćama pri stjecanju operativnih sposobnosti oslanjajući se samo na priručnike preuzete s interneta.^{viii} Strani borci povratnici su glavna opasnost za sigurnost zbog svog iskustva na bojnopolju, obuke za upotrebu oružja i povezanosti s međunarodnim terorističkim mrežama. Desenzibilizacija u vezi s upotrebom nasilja, u kombinaciji s posttraumatskim stresnim poremećajem (PTSD), koji često prati ratno iskustvo i potencijalno učešće u zvjerstvima poput onih koje Islamska država s ponosom objavljuje, dodatno uvećava potencijalnu opasnost od povratnika.

Istovremeno ključno je naglasiti da strani borci povratnici nisu homogena grupa kada je riječ o njihovoj potencijalnoj želji da počine terorističke nasilne napade u svojim zemljama porijekla. Bez sumnje veliki rizik prijeti i zbog toga što će pojedini strani borci pokušati da izvrše terorističke napade nakon povratka kući. Međutim, kao što je Omar Ramadan nedavno naveo, pojavit će se i druga grupa pojedinaca koje bi trebalo promatrati više kao žrtve koje je vrbovala Islamska država, kao i treća grupa povratnika koja je negdje između žrtava i (potencijalnih) terorista.^{ix} Četvrta grupa su oni koji više ne smatraju upotrebu nasilja opravdanom ili neophodnom, jer su se razočarali ili doživjeli fizičku ili psihičku traumu tokom učešća u ratnim sukobima ili boravka u Islamskoj državi. Bez obzira na to da li se slažemo s oznakama kao što su „žrtve“ ili prihvaćamo objašnjenja zasnovana na naivnosti ili neznanju, ostaje činjenica da se pri bavljenju problemom stranih boraca povratnika mora uzeti u obzir raznolika priroda ove grupe pojedinaca; i kada je riječ o opasnosti koju potencijalno predstavljaju kao i o najefikasnijim načinima za umanjene rizika od ponavljanja terorističkih napada.

Reintegracija terorista i ekstremista u društvo, naročito ako su bili pripadnici terorističkih grupa poput Islamske države, predstavlja kontroverzan poduhvat. Pritisak javnosti može prevagnuti u korist pristupa „treba ih sve zatvoriti“. Osim diskusije o poželjnosti ovakvog pravca djelovanja, sudski postupci u Nizozemskoj pokazali su koliko je teško izreći presude za zločine koji su navodno počinjeni u nekoj stranoj zemlji, naročito ukoliko je zahvaćena građanskim ratom.^x Većina pojedinaca koji su osuđeni za prijestupe u vezi s terorizmom također će biti oslobođena u jednom trenutku u budućnosti. Drugim riječima, ako razmotrimo načine za postupanje s reintegracijom (bivših) terorista da bi se na minimum svela vjerojatnost za nasilje u budućnosti, ne postoji opcija „mekog“ pristupa već praktičnog reagiranja na ovaj složeni izazov.

Kontekst: deradikalizacija vs. povlačenje

Reintegracija (bivših) terorista^{xi} ili ekstremista^{xii} može se promatrati kao proces čiji je cilj olakšavanje njihove reintegracije u društvo na način koji umanjuje vjerovatnog da će oni pribjeći aktivnostima u vezi s terorizmom. Specijalistički programi usredotočeni na reintegraciju („džihadističkih“) terorista sve su prihvaćeniji širom svijeta u posljednjih nekoliko godina.^{xiii} Neke od ovih inicijativa usmjerene su na teroriste ili ekstremiste u zatvoru, druge ističu okruženje poslije pritvora, odnosno tokom

uvjetne kazne, a treća grupa obuhvaća oba konteksta.^{xiv} Uprkos rasprostranjenosti ovih programa, postoji ozbiljan nedostatak saznanja o tome da li ove inicijative zaista pridonose smanjenju terorističkih aktivnosti povratnika. Ovo se događa primarno zbog nedostatka evaluacijskih istraživanja.

Iako je obavljeno nekoliko značajnih evaluacija programa reintegracije s fokusom na islamistički,^{xv} kao i ljevičarski i desničarski nasilni ekstremizam,^{xvi} većina programa reintegracije nije procijenjena.^{xvii} Kako je moguće kreirati i provesti uspješne programe reintegracije bez razumijevanja načina na koji funkcioniraju i da li uopšte funkcioniraju?^{xviii} državne institucije koje su često zadužene za kreiranje i provođenje ovakvih programa i možda oklijevaju da ne bi omogućile vanjski uvid u osjetljivo pitanje borbe protiv terorizma.^{xix} Uprkos tome ako se ne provede više evaluacijskih istraživanja, kreatorima politike, praktičarima i akademikima bit će uskraćene ključne „naučene lekcije“ koje bi se mogle iskoristiti za kreiranje i provođenje efikasnijih programa.^{xx}

Drugi povezani nedostatak jeste manjak jasnog razumijevanja što podrazumijeva „uspjeh“ u reintegriranju (bivših) terorista i ekstremista. Godine 2008. u Nizozemskoj, naprimjer približno 50% odraslih i maloljetnih zatvorenika ponovo su počinili prijestup u roku od dvije godine nakon puštanja na slobodu.^{xxi} Da li se slična stopa povratnika među terorističkim prijestupnicima može označiti kao uspjeh nije jasno iz dva razloga. Prvo, uzimajući u obzir društveni uticaj terorizma, mnogi građani možda neće smatrati da je stopa od 50% uspjeh ili da je bar u skladu s nacionalnim prosjekom. Drugo, nema dovoljno podataka o terorističkom povratništvu, naročito u EU, zbog čega ostaje nejasno koja bi bila realna, a kamoli poželjna stopa povratnika kojoj bi trebali težiti programi reintegracije.^{xxii} Stoga, iako je „smanjenje povratničkih prijestupa“ često cilj programa reintegracije, nedostatak podataka o ovoj temi sprečava objektivnu procjenu uspješnosti.

Nedostatak praktičnog uvida u to što funkcionira kada je riječ o reintegraciji terorista i ekstremista navodi nas da se okrenemo osnovnim mehanizmima kao načinu razumijevanja funkcioniranja ovih programa, a po potrebi i načinu njihovog unapređivanja. Osnovne pretpostavke su da oni koji kreiraju i provode programe reintegracije smatraju da su ciljevi koje treba ostvariti i načini njihovog ostvarivanja presudni za uspješnost ili neuspješnost ovih napora.^{xxiii} Općenito govoreći mogu se razlikovati dva pristupa: deradikalizacija i povlačenje.^{xxiv} Iako će ovi koncepti biti odvojeno razmotreni u narednim pasusima, važno je napomenuti da oni nisu međusobno isključivi; ustvari kada se uzme u obzir da još nije jasno što najbolje funkcionira, spoj oba pristupa obezbjeđuje fleksibilnost i maksimalno uvećava šanse za uspjeh.

Radikalizacija i deradikalizacija postali su poznati koncepti od trenutka kada su postali predmet debate otprilike 2004. godine.^{xxv} Njihova popularnost popraćena je brojnim i ozbiljnim nedostacima koji su im svojstveni.^{xxvi} Najproblematičnija je (često posredna) ideja da zauzimanje radikalnih pogleda obavezno vodi ka radikalnom ponašanju i da odbacivanje terorizma obavezno podrazumijeva odbacivanje tih pogleda.^{xxvii} Takav stav predstavlja pojednostavljivanje složene stvarnosti koja je neodrživa na teorijskim i empirijskim osnovama.

Od miliona ljudi koji imaju radikalne ili ekstremističke poglede procenat koji se kasnije uključi u terorističke aktivnosti je izuzetno je nizak.^{xxxviii} Istraživanja takođe pokazuju da nisu svi teroristi prvenstveno motivirani svojim uvjerenjima.^{xxxix} Pristup reintegraciji koji se usredotočuje samo na deradikalizaciju zanemaruje presudnu činjenicu da se odbacivanje ekstremističkih ili terorističkih grupa temelji na čitavom nizu razloga koji se ne odnose samo na ideologiju. Ovi razlozi obuhvaćaju razočaranje u efikasnost nasilja, neslaganje sa sunarodnjacima i želju za vođenjem normalnog života.^{xxx} Nasuprot tome faktori kao što je vršnjački pritisak i strah od osвете bivših suboraca također mogu stvoriti prepreke u napuštanju ekstremističkih ili terorističkih grupa.^{xxxi}

Promatrajući mogućnost izlaska iz ekstremizma i terorizma samo kroz empirijski i teorijski sumnjiv koncept deradikalizacije samim tim nosi rizik od niza različitih načina kojima bi se postigao cilj smanjenog povratništva. Ako, naprimjer, društvene koristi od pripadnosti terorističkim grupama (status, drugarstvo i osjećaj smisla) utječu na uključivanje nekog pojedinca u grupu, onda je od vitalnog značenja stvaranje alternativnog, ali neradikalnog društvenog okruženja koje može ponuditi slične koristi.^{xxxii} Naravno, deradikalizacija i dalje ostaje najvažniji alat za one koji su na samom početku bili ideološki motivirani da se uključe u terorizam. Poanta je da na osnovu našeg sadašnjeg razumijevanja datih pitanja to ne bi trebalo biti jedini alat na koju se oslanjaju programi reintegracije.

Pretjerano isticanje deradikalizacije također zanemaruje višestruke historijske primjere terorista koji su bili reintegrirani u društvo (očigledno) bez prethodne deradikalizacije.^{xxxiii} Između 60-ih i 90-ih godina 20. vijeka u zatvor su poslani hiljade evropskih terorista iz grupa kao što su IRA, ETA, talijanske Crvene brigade i njemački RAF. Većina njih je u međuvremenu puštena na slobodu bez uključivanja u programe deradikalizacije. Činjenica da ovi pojedinci uglavnom nisu više uključeni u terorizam ili su uključeni u mnogo manjoj mjeri ukazuje na to da radikalizacija nije uvijek preduvjet za reintegraciju. Detaljnije istraživanje historijskih primjera reintegracije terorista osigurava plodno tlo za poboljšanje sadašnjih napora za smanjivanje stopa povratništva.

Alternativa pristupu reintegracije koji je usmjeren na deradikalizaciju može se naći u konceptu povlačenja. Povlačenje se može promatrati kao „proces u kojem pojedinac doživljava promjenu u ulozi ili funkciji, koja je obično povezana sa smanjenim učešćem u nasilju. Povlačenje ne mora obavezno podrazumijevati napuštanje pokreta, ali se najčešće povezuje sa značajnom privremenom ili trajnom promjenom uloge“.^{xxxiv} Drugim riječima, dok se deradikalizacija usredotočava na mijenjanje nečijih uvjerenja, povlačenje naglašava promjenu u ponašanju. Teroristi ili ekstremisti koji su se povukli mogu se uspješno reintegrirati čak i kada zadrže svoja radikalna uvjerenja, pod uvjetom da više ni na kakav način nisu uključeni u nasilni terorizam.

Kao i kod deradikalizacije rad na povlačenju zahtijeva razumijevanje načina i razloga zbog kojeg se na samom početku netko uključio u ekstremizam ili terorizam. Motivi za pridruživanje takvim grupama su različiti i prevazilaze usvajanje određene ideologije.^{xxxv} Programi reintegracije stoga moraju biti fleksibilni i prilagođeni posebnom porijeklu i motivima pojedinca.^{xxxvi} Kada se primjeni na konkretno pitanje stranih boraca povratnika, to znači uzimanje u obzir da iako su neki od njih posvećeni i okorjeli ekstremisti, ostali su moguće došli preko nekog drugog ili su (prvobitno) bili

inspirirani nenasilnim idejama, kao što je želja za pružanjem humanitarne pomoći. U tom pogledu su od posebne važnosti djeca koju su roditelji odveli u Irak i Siriju ili novorođenčad stranih boraca rođena u tim zemljama. Potencijalno izložena indoktrinaciji Islamske države, koja je smišljena zato da ih pretvori u mlade vojnike, toj djeci je neophodna posebna briga, jednim dijelom da bi mogla da se izbore s psihološkom traumom, a dijelom s njihovom mogućom internalizacijom ekstremističke ideologije.^{xxxvii}

U zaključku, nedostatak programa reintegracije i podataka o stopama povratništva među teroristima ozbiljno ometa naše razumijevanje toga kako i u kakvim okolnostima ti programi funkcioniraju i o tome kako se može poboljšati njihova efikasnost. Dok ove nedostatke treba hitno riješiti, posvećivanje pažnje pretpostavkama o uspjehu i o načinu postizanja uspjeha osigurava smjernice o tome kako treba kreirati i provoditi ovakve inicijative. Umjesto da se odluče bilo za deradikalizaciju ili povlačenje, postojeći stavovi predlažu usvajanje oba pristupa. Ovo ima dodatnu vrijednost zato što obezbjeđuje da programi reintegracije imaju određeni stepen fleksibilnosti u bavljenju štíćenícima, što je preduvjet za umanjenje povratništva, zavisno od raznolikosti motiva i porijekla onih koji su se uključili u ekstremizam i terorizam.

Programi reintegracije u EU

Brojni programi reintegracije su već u toku u državama članicama EU, pri čemu se nove inicijative redovno primjenjuju.^{xxxviii} Većina inicijativa pokriva niz aktivnosti kao što su vjersko savjetovanje, psihološko savjetovanje, stručno osposobljavanje, obrazovanje i rekreativne aktivnosti. Općenito govoreći programi koji se više temelje na vjerskim i psihološkim intervencijama mogu se smatrati usmjerenima na deradikalizaciju. Programi čiji je cilj utjecanje na ponašanje nasilnih ekstremista mogli bi se ocijeniti kao usmjereniji na povlačenje i često se u velikoj mjeri oslanjaju na kombinaciju obrazovanja i stručnog osposobljavanja.

U okviru EU većina programa koji su usmjereni na reintegraciju nasilnih ekstremista može se naći u sjeverozapadnoj Evropi, naprimjer izlazni programi EXIT usvojeni su u Norveškoj, Švedskoj i Njemačkoj, kao i „pristup Orhus“ u Danskoj i nizozemska inicijativa o reintegraciji koju trenutno vodi nizozemska služba za uvjetne kazne. U Njemačkoj određeni broj organizacija ima zadatak da olakša rehabilitaciju i reintegraciju nasilnih ekstremista i sve te organizacije imaju vlastitu filozofiju u vezi s deradikalizacijom ili povlačenjem. U nastavku slijedi kratak pregled programa u Danskoj, Njemačkoj i Nizozemskoj kako bi se stekao uvid u koristi i zasluge tih različitih inicijativa.

Orhus program u Danskoj (Aarhus)

Takozvani *Orhus model* u Danskoj ima za cilj rehabilitaciju Danaca koji su se borili u Islamskoj državi i njihovu reintegraciju u društvo. Orhus model obuhvaća i ranu prevenciju i izlazne programe. Izlazni program usmjeren je na radikalizirane pojedince koji namjeravaju i u stanju su počiniti politički odnosno vjerski motivirane nasilne zločine i terorizam. Program je zajednički napor policije Istočnog Jitlanda i socijalnih službi općine Orhus u cilju efikasne reintegracije ekstremista povratnika

(ponovnim) uspostavljanjem povjerenja u vlasti i stvaranjem otvorenih linija komunikacije između povratnika i lokalne uprave. Program pruža tretman, uključujući zdravstvenu brigu i psihološko savjetovanje u vezi s posttraumatskim stresnim poremećajem (PTSD), mentorstvo, kao i podršku porodici i pomoć nasilnim ekstremistima prilikom konkuriranja za posao ili nastavka školovanja.^{xxxix}

Nakon identificiranja radikaliziranih pojedinaca, lokalne vlasti (zajedno s muslimanskim svećenikom) prilaze tim pojedincima pokušavajući da ih odvrate od radikalizma i ekstremizma. Postoji i info-centar koji prati pozive i određuje prioritetne intervencije. Najveći dio posla obavlja se putem SSP-okvira za sprečavanje kriminala – dijalog škola, socijalnih službi i policije. Gradski policijski komesar tvrdi da su rad na prevenciji i dijalog koji je zahvaljujući tome uspostavljen s muslimanskom zajednicom pridonijeli da se smanji broj stranih boraca koji odlaze iz Orhusa s trideset u 2013. na jednog 2014. godine.^{xl} Međutim pojedine partije, uključujući antiimigracionu Dansku narodnu partiju, izrazile su zabrinutost zbog programa, tvrdeći da je suviše „mek, naivan i kratkovidan“.^{xli} Trenutno se o njegovoj dugoročnoj efikasnosti još diskutira, pa je suviše rano za donošenje zaključaka.

Mreža za sprečavanje nasilja u Njemačkoj

U Njemačkoj nekoliko organizacija pokušava provesti rehabilitaciju nasilnih ekstremista. Jedna od tih organizacija, Mreža za sprečavanje nasilja, jeste NVO koja radi s (mladim) ljudima sklonim nasilnom desničarskom ekstremizmu ili vjerskom fundamentalizmu. Program se provodi na dobrovoljnoj osnovi, a pojedinci koji se prijave podijeljeni su u male grupe i sastaju se jednom sedmično tokom perioda od ukupno 23 sedmice. Pristup programa usmjeren je prvenstveno na deradikalizaciju i spaja module građanskog obrazovanja i pedagoške obuke s obukom za borbu protiv nasilja. Usredotočenost na deradikalizaciju zahtijeva pokušaj da se „razdvoji osjećaj bijesa i mržnje od političkog pogleda na svijet i da se pomogne pojedincima da se izbore s faktorima koji potiču njihov bijes, kao i da ponovo budu poučeni o demokratskom društvu i alternativnim načinima izražavanja i reagiranja na njihovu zabrinutost“.^{xlii} Obuka počinje u roku od pet mjeseci od početka zatvorske kazne i nastavlja se poslije izlaska na slobodu. Organizacija također pruža savjetovanje roditeljima čija su se djeca pridružila terorističkoj grupi ili su izložena riziku od toga.

I osim toga što program uglavnom ima za cilj potaknuti deradikalizaciju, on također obuhvaća elemente povlačenja. Mentor dodijeljen pojedincu pomaže mu da pronađe smještaj i zaposlenje i organizira niz sastanaka sa članovima njegove porodice. Prema internoj evaluaciji projekta ovaj program može se smatrati uspješnim (stopa povratništva učesnika koji su prošli program iznosi samo 5%, a stopa odustajanja je 2%).^{xliii} Usprkos tome organizacija ne otkriva statistiku o ukupnom broju učesnika i onih koji su uspješno završili program, što otežava procjenu ovih procenata u odgovarajućem kontekstu.

Nizozemski pristup reintegraciji

Godine 2012. u Nizozemskoj je pokrenut specijalni projekt reintegracije koji je koncentriran na prijestupnike na uvjetnoj kazni osumnjičene za učešće u „džihadističkom“ terorizmu ili ekstremizmu.^{xliv} Ovaj projekt pokrenuo je nizozemski nacionalni koordinator za sigurnost i borbu protiv terorizma (NCTV) zajedno s nizozemskom službom za uvjetnu kaznu kako bi se poboljšala reintegracija ekstremističkih prijestupnika u Nizozemskoj. Glavni cilj ovog pristupa jeste da se smanji šansa povratništva među ekstremističkim i terorističkim prijestupnicima pomoću resocijalizacije i naknadnih mjera. Pomaganje tzv. korisnicima programa da pronađu posao, školu, smještaj i otpis duga, kao i bavljenje psihološkim problemima ili pomirenjem sa članovima porodice predstavljaju značajne komponente ovog pristupa.

Istovremeno korisnici se prate da bi se spriječio njihov povratak u ekstremističke krugove. Kada osoblje koje vodi program smatra da njihovi štitićenici reaguju na ove napore, uvodi se komponenta usredotočena na deradikalizaciju koja se jednim dijelom oslanja na eksterne konzultante s teološkom stručnošću, koji obavljaju kognitivne intervencije. Njihova namjera jeste da unesu malo „sive boje“ u često crno-bijeli pogled na svijet ovih korisnika. Na kraju, postoji nada da će ovaj trud u vezi s deradikalizacijom dovesti do ukidanja podrške nasilju. U vezi sa stopom uspješnosti programa Schuurman i Bakker (2015) navode da se još ne može donijeti nijedan dugoročni zaključak, jer je projekt bio u početnoj fazi u vrijeme kada su oni obavili evaluaciju.^{xlv}

Reakcija

Iako sumnoge države članice EU provele programe reintegracije koji su usredotočeni na deradikalizaciju, povlačenje ili i na jedno i na drugo, one se u velikoj mjeri razlikuju po zauzetim stavovima. Razlike postoje u vezi s time tko je ciljna grupa programa (npr. strani borci povratnici, nasilni ekstremistički prijestupnici, pojedinci osjetljivi na radikalizaciju ili svi koji su nabrojani); u kojoj su fazi provođenja programi (prije zatvora, u zatvoru, poslije izlaska na slobodu); koji je osnov za učešće pojedinaca u programu (dobrovoljno ili obavezno); tko je odgovoran za provođenje programa i koji su elementi uključeni u program (npr. psihološko savjetovanje, obrazovanje, vjersko savjetovanje itd.).

Zahvaljujući postojećoj neizvjesnosti koja se odnosi na to da li ovi napori uspješno sprečavaju povratništvo povezano s terorizmom, još nije moguće definitivno istaći konkretne zasluge i nedostatke datih inicijativa. Ipak, moguće je ponuditi praktične smjernice onima koji kreiraju ili provode slične programe. Ovo poglavlje daje sažet pregled prijedloga za poboljšanje postojećih napora u pravcu reintegracije i za rješavanje pitanja nabrojanih na prethodnim stranicama. S obzirom na broj povratnika i njihov potencijalni opterećujući utjecaj na sadašnje inicijative za reintegraciju, bavljenje ovim pitanjima trebalo bi biti prioritet na lokalnom, nacionalnom i nivou upravljanja EU.^{xlvi}

1. Vrednovati programe reintegracije kao prioritet

Programi reintegracije, kako novi, tako i postojeći, trebali bi proći kritičku, nezavisnu evaluaciju u stvarnom vremenu da bi se procijenili njihovi ciljevi, osnovne pretpostavke o načinu njihovog

ostvarivanja, organizaciono provođenje i stepen uspješnosti.^{xlvii} Ovo je presudno za kreiranje i provođenje efikasnijih inicijativa, a time i za smanjivanje vjerojatnosti od terorističkog povratništva.

2. Prikupljati podatke o terorističkom povratništvu u EU

Ove kritičke informacije omogućit će razumijevanje obima problema i omogućiti približan kriterij za prepoznavanje programa čija je efikasnost iznad i ispod prosjeka, što se zatim može upotrijebiti za izdvajanje najboljih i najgorih praksi. Podaci o terorističkom povratništvu takođe će omogućiti da se uspjeh programa reintegracije izmjeri u komparativnom smislu. Ovo omogućava objektivniji standard za mjerenje njihovog uspjeha.

3. Pobrnuti se da naponi oko reintegracije budu fleksibilni i posebno prilagođeni

Strani borci povratnici nisu homogena grupa. Da bi bili efikasni, programi reintegracije moraju biti fleksibilni i prilagođeni posebnim karakteristikama i osobinama pojedinca. Svaki pokušaj reintegriranja ekstremista ili terorista mora početi od procjene potreba pojedinca, konteksta i mreža, koristeći specijalne metode procjene rizika za nasilni ekstremizam. Trenutno se širom svijeta koriste razni alati za procjenu rizika, uključujući model prioritizacije osumnjičenih povratnika terorista (RTS, Australija); Okvir dinamičke procjene (Dynamisch Beoordelingskader, Nizozemska); Smjernice o riziku od ekstremizma 22+ (ERG22+) (Velika Britanija); Procjena rizika od nasilnog ekstremizma (VERA, Kanada) i Test procjene značaja istrage (SQAT, SAD).

Svi ove alati imaju određeni broj zajedničkih pokazatelja prema kojima se procjenjuje nivo ekstremizma nekog pojedinca. Međutim, osnovna metodologija varira od strukturiranog profesionalnog prosuđivanja (ERG 22+, VERA, Okvir dinamičke procjene) do upitnika koje korisnici sami popunjavaju (SQAT). Da bi se efikasno upotrebljavali svi alati moraju se prilagoditi lokalnim okolnostima, a osoblje mora proći obuku da bi pravilno primijenilo metodologiju. Bez obzira na prednosti i mane određenih alata procjene, strukturirana analiza programa reintegracije, koja uzima u obzir životnu priču učesnika, ličnost, kognitivne vještine i različite druge mjere presudna je za omogućavanje kreiranja i primjenu konkretnih specijalno prilagođenih pristupa.

4. Provoditi kako deradikalizaciju, tako i povlačenje

Imajući u vidu neizvjesnost o tome što najbolje funkcionira kada je riječ o reintegraciji ekstremista i terorista, programi ne bi smjeli zavisiti samo od jednog pristupa. Deradikalizacija, koja naglašava odvratanje šticećenika od njihovih ideoloških uvjerenja, svakako ima svoje mjesto u ovim naporima, ali bi je trebalo promatrati kao jedan od mnogobrojnih načina za smanjivanje šansi od povratništva povezanog s terorizmom. Povlačenje ističe bihejvioralnu, a ne ideološku promjenu i pokriva razne razloge za uključivanje i odustajanje od terorizma, pružajući mnoštvo načina za postizanje reintegracije. Kao što pokazuju tri primjera iz Danske, Njemačke i Nizozemske, umjesto da se promatraju kao međusobno isključive alternative, programi reintegracije morali bi obuhvatiti napore usmjerene kako na deradikalizaciju tako i na povlačenje.

5. Odmah se pozabaviti stranim borcima povratnicima

Zbog potencijalne opasnosti koju predstavljaju strani borci povratnici, a s druge strane i potrebe da se pomogne onima koji se smatraju žrtvama vrbovanja od strane Islamske države, treba ispitati mogućnosti uzimanja učešća u programima reintegracije odmah po njihovom povratku. Prilike za dobrovoljno učešće moraju se stvarati i objavljivati možda u okviru tzv. kampanje kontra narativa.^{xlviii} Valja razmotriti mogućnost da se iskoriste „bivši“ pripadnici, odnosno oni koji su se udaljili od Islamske države i sličnih grupa kako bi ohrabрили ostale da prate njihov primjer.^{xlix} Međutim dužna pažnja se mora posvetiti procjeni njihove iskrenosti.

Istovremeno i za one (po svoj prilici za većinu) povratnika koji ne žele da se dobrovoljno uključe u programe reintegracije ovo nije obavezno nepremostiva prepreka; ima slučajeva da su se teroristi povukli tokom izdržavanja zatvorske kazne (npr. protiv svoje volje). Osim toga studije pokazuju da pojedinci koji dobrovoljno prihvate liječenje zbog zloupotrebe nedozvoljenih supstanci i oni koji to urade protiv svoje volje često imaju slične rezultate ili bar na papiru postoji osnov za nedobrovoljno učešće u inicijativama reintegracije.^{lii} Ali koje zakonske mjere postoje za obavezno učešće u tim programima?

6. Učiti iz nedavne prošlosti

Prioritet mora biti evaluacija postojećih programa reintegracije. Međutim u nedavnoj prošlosti postoji niz primjera o tome da se evropski teroristi vraćaju u društvo poslije odsluženja zatvorske kazne. Iskustva zemalja poput Španije, Velike Britanije, Irske Italije i Njemačke mogu pružiti veliki broj korisnih spoznaja koje gotovo uopće nisu iskorištene.

7. Inkorporirati najbolje prakse u programe reintegracije

Usprkos manjku istraživanja i evaluacije, studije koje su provedene, kao i sadašnji programi reintegracije, pružaju nekoliko općih spoznaja s direktnom praktičnom primjenom. Time je obuhvaćeno sljedeće:

- Značaj odnosa koji se zasniva na povjerenju između osoblja koje vodi program i korisnika, uključujući i to da osoblje ozbiljno shvaća pojedince i njihove ideje;
- Svaki program reintegracije mora jasno naznačiti ciljeve, kao i pokazatelje uspjeha ili neuspjeha;
- Programi imaju najbolju šansu za uspjeh kada su zasnovani na poštivanju ljudskih prava;
- Dobro obučeno osoblje je od vitalnog značenja – osoblje mora imati duboko razumijevanje ciljeva programa i pozitivan, dosljedan i pravedan stav;
- Programima je neophodna operativna fleksibilnost da bi se prilagodili nepredviđenim okolnostima;^{liiii}
- Ne postoji jedinstveno rješenje koje odgovara svim situacijama, svaki pokušaj reintegracije mora se zasnivati na pravilnom unosu i proceduri procjene rizika, da bi se utvrdile potrebe pojedinca, stepen u kojem je posvećen ekstremističkom narativu, društvena mreža i sposobnosti;^{liv}
- Od presudnog je značaja efikasna suradnja različitih agencija i organizacija uključenih u rad na integraciji (npr. služba za uvjetnu kaznu, policija, lokalne vlasti, javno tužilaštvo);^{lv}

- Kontroverzna priroda programa reintegracije za (bivše) ekstremiste i teroriste zahtijeva efikasno upravljanje potencijalnim političkim i društvenim reperkusijama, naročito onima koje proističu iz neizbježnih slučajeva povratništva.^{lvi}

Zaključak

Reintegriranje (bivših) ekstremista i terorista u društvo uvijek će biti težak i sporan poduhvat. Vjerojatno će se pojaviti oštra kritika ovakvog pristupa, a neki će možda kritizirati pristup kao „suviše mek“ prema terorizmu. Pošto se očekuje da broj stranih boraca povratnika poraste, kao i da se ubrza radikalizacija islamističkih i desničarskih grupa „na domaćem tlu“, postavlja se neizbježno pitanje šta treba poduzeti s ekstremistima i teroristima koji su pušteni na slobodu ili su se vratili iz ratnih sukoba u inozemstvu.

Uzimajući u obzir rastuću potrebu za kapacitetima reintegracije, hitno se treba pozabaviti problemima i propustima u postojećim saznanjima nabrojanim u ovom Tematskom dokumentu. Mreža za podizanje svijesti o radikalizaciji (RAN) odlično je mjesto da se pažnja kreatora politike, praktičara i akademika skrene na ova pitanja. Treba se nadati da će se istraživački projekti u skorijoj budućnosti provoditi u bliskoj suradnji s kreatorima politike i stručnjacima praktičarima i omogućiti da se reintegraciji terorista i ekstremista pristupi s mnogo većim samopouzdanjem i većom vjerojatnošću postizanja stvarnog i mjerljivog smanjenja rizika od povratničkih postupaka.

Reference

1. 24, France. "France Unveils First De- Radicalisation Centre to Tackle Islamist Threat." *France 24*, 14 September 2016.
2. Abrahms, Max. "What Terrorists Really Want: Terrorist Motives and Counterterrorism Strategy." *International Security* 32, no. 4 (Spring 2008): 78-105.
3. Alonso, Rogelio, and Javier DíazBada. "What Role Have Former Eta Terrorists Played in Counterterrorism and Counterradicalization Initiatives in Spain?" *Studies in Conflict & Terrorism* 39, no. 11 (2016): 982-1006.
4. Bandura, Albert. "Mechanisms of Moral Disengagement in Terrorism." In *Origins of Terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind*, edited by Walter Reich, 161-91. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
5. Barrett, Richard, and Laila Bokhari. "Deradicalization and Rehabilitation Programmes Targeting Religious Terrorists and Extremists in the Muslim World: An Overview." In *Leaving Terrorism Behind: Individual and Collective Disengagement*, edited by John Horgan and Tore Bjørgo, 170-80. London / New York: Routledge, 2009.
6. Bjørgo, Tore. "Exit Neo-Nazism: Reducing Recruitment and Promoting Disengagement from Racist Groups." In *NUPI Working Paper*. Oslo: Norsk Utenriks politisk Institutt, 2002.
7. Braddock, Kurt, and John Horgan. "Towards a Guide for Constructing and Disseminating Counternarratives to Reduce Support for Terrorism." *Studies in Conflict & Terrorism* 39, no. 5 (2016): 381-404.
8. Bruyning, Simon. "Rechter: Wet Is Niet Berekend Op Syriëgangers." *Trouw*, 9 February 2015.
9. Byman, Daniel. "The Homecomings: What Happens When Arab Foreign Fighters in Iraq and Syria Return?" *Studies in Conflict & Terrorism* 38, no. 8 (2015): 581-602.
10. Christensen, Tina Wilchen. "A Question of Participation - Disengagement from the Extremist Right: A Case Study from Sweden." Roskilde University, 2015.
11. Clubb, Gordon. "The Role of Former Combatants in Preventing Youth Involvement in Terrorism in Northern Ireland: A Framework for Assessing Former Islamic State Combatants." *Studies in Conflict & Terrorism* 39, no. 9 (2016): 842-61.
12. Dalgaard-Nielsen, Anja. "Violent Radicalization in Europe: What We Know and What We Do Not Know." *Studies in Conflict & Terrorism* 33, no. 9 (2010): 797-814.
13. Demant, Froukje, Willem Wagenaar, and Jaap Van Donselaar. *Monitor Racisme & Extremisme: Deradicaliseren in De Praktijk*. Amsterdam: Anne Frank Stichting / Amsterdam University Press, 2009.
14. El-Said, Hamed. "De-Radicalising Islamists: Programmes and Their Impact in Muslim Majority States." 1-47. London: The International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence, 2012.
15. Ertel, Manfred, and Ralf Hoppe. "A Danish Answer to Radical Jihad." *Spiegel Online*, 23 February 2015.
16. Feddes, Allard R., and Marcello Gallucci. "A Literature Review on Methodology Used in Evaluating Effects of Preventive and De-Radicalisation Interventions." *Journal for Deradicalization*, no. 5 (Winter 2015): 1-27.
17. Genkin, Michael, and Alexander Gutfraind. "How Do Terrorist Cells Self- Assemble: Insights from an Agent- Based Model of Radicalization." In *Social Science Research Network Working Paper Series*, 1-47. Rochester, NY: Social Science Research Network, 2011.

18. Gibbons-Neff, Thomas. "Number of Foreign Fighters Entering Iraq and Syria Drops by 90 Percent, Pentagon Says." *The Washington Post*, 26 April 2016.
19. Global Counterterrorism Forum. "Rome Memorandum on Good Practices for Rehabilitation and Reintegration of Violent Extremist Offenders." 1-14: Global Counterterrorism Forum, 2012.
20. Hemmingsen, Ann-Sophie. "An Introduction to the Danish Approach to Countering and Preventing Extremism and Radicalization." *Danish Institute for International Studies*, (2015).
21. Henley, Jon. "How Do You Deradicalise Returning Isis Fighters?" *The Guardian*, 12 November 2014.
22. Higgins, Andrew. "For Jihadists, Denmark Tries Rehabilitation." *The New York Times*, 13 December 2014.
23. Horgan, John. "Deradicalization or Disengagement." *Perspectives on Terrorism* 2, no. 4 (2008): 3-8.
— *Walking Away from Terrorism: Accounts of Disengagement from Radical and Extremist Movements*. New York: Routledge, 2009.
24. Horgan, John, Mary Beth Altier, Neil Shortland, and Max Taylor. "Walking Away: The Disengagement and De-Radicalization of a Violent Right-Wing Extremist." *Behavioral Sciences of Terrorism & Political Aggression* (2016): 1-15.
25. Horgan, John, and Kurt Braddock. "Rehabilitating the Terrorists?: Challenges in Assessing the Effectiveness of De-Radicalization Programs." *Terrorism and Political Violence* 22, no. 2 (2010): 267-91.
26. Horgan, John, and Max Taylor. "Disengagement, De-Radicalization and the Arc of Terrorism: Future Directions for Research." In *Jihadi Terrorism and the Radicalisation Challenge: European and American Perspectives*, edited by RikCoolsaet, 173-86. London / New York: Routledge, 2016.
27. Horgan, John, Max Taylor, Mia Bloom, and Charlie Winter. "From Cubs to Lions: A Six Stage Model of Child Socialization into the Islamic State." *Studies in Conflict & Terrorism* (2016): 1-20.
28. Hwang, Julie Chernov. "The Disengagement of Indonesian Jihadists: Understanding the Pathways." *Terrorism and Political Violence* (2015): 1-19.
29. Institute for Strategic Dialogue. "De-Radicalisation." In *PPN Working Paper*, 1-18, 2010.
30. Kenney, Michael. "Beyond the Internet: Mētis, Techne, and the Limitations of Online Artifacts for Islamist Terrorists." *Terrorism and Political Violence* 22, no. 2 (2010): 177-97.
— "'Dumb' yet Deadly: Local Knowledge and Poor Tradecraft among Islamist Militants in Britain and Spain." *Studies in Conflict & Terrorism* 33, no. 10 (2010): 911-32.
31. Khalil, James. "Radical Beliefs and Violent Actions Are Not Synonymous: How to Place the Key Disjuncture between Attitudes and Behaviors at the Heart of Our Research into Political Violence." *Studies in Conflict & Terrorism* 37, no. 2 (2014): 198-211.
32. Koehler, Daniel. "Radical Groups' Social Pressure Towards Defectors: The Case of Right-Wing Extremist Groups." *Perspectives on Terrorism* 9, no. 6 (2015): 36-50.
33. Kundnani, Arun. "Radicalisation: The Journey of a Concept." *Race & Class* 54, no. 2 (2012): 3-25.
34. Mekhennet, Souad, and Greg Miller. "This Isis Defector Said He Was an Innocent Bystander. A New Video Questions His Story." *The Washington Post*, 4 October 2016.
35. National Institute on Drug Abuse. "Principles of Drug Abuse Treatment for Criminal Justice Populations: A Research-Based Guide." 1-36. North Bethesda: National Institute on Drug Abuse, 2014.
36. Nelen, Hans, Frans Leeuw, and Stefan Bogaerts. *Antiterrorismebeleid En Evaluatieonderzoek: Framework, Toepassingen En Voorbeelden*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers, 2010.

37. Noordegraaf, Mirko, Scott Douglas, Aline Bos, and Wouter Klem. "Gericht, Gedragen En Geborgd Interventievermogen? Evaluatie Van De Nationale Contraterorisme-Strategie 2011-2015." 1-216. Utrecht: Utrecht University, 2016.
38. Radicalisation Awareness Network. "Counter Narratives and Alternative Narratives." 1-15: Radicalisation Awareness Network, 2015.
— "Dealing with Radicalisation in a Prison and Probation Context." 1-10: Radicalisation Awareness Network, 2016.
— "Exit Programmes and Interventions in Prison and Probation." 1-9: Radicalisation Awareness Network, 2016.
39. Ramadan, Omar. "Vrees De Dag Waarop De Syriëgangers Terugkeren." *NRC*, 16 September 2016.
40. Schmid, Alex P. "The Definition of Terrorism." In *The Routledge Handbook of Terrorism Research*, edited by Alex P. Schmid, 39-98. London / New York: Routledge, 2011.
— "Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review." In *ICCT Research Paper*, 1-91. The Hague: International Centre for Counter-Terrorism, 2013.
41. Schuurman, Bart, and Edwin Bakker. "Reintegrating Jihadist Extremists: Evaluating a Dutch Initiative, 2013- 2014." *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression* 8, no. 1 (2016): 66-85.
42. Silke, Andrew. "Disengagement or Deradicalization: A Look at Prison Programs for Jailed Terrorists." *CTC Sentinel* 4, no. 1 (2011): 18-21.
43. Sim, Susan, and Noor Huda Ismail. "Predicting Terrorist Recidivism in Indonesia's Prisons." Washington, D.C.: Brookings, 2016.
44. Speckhard, Anne. "Prison and Community- Based Disengagement and De-Radicalization Programs for Extremist Involved in Militant Jihadi Terrorism Ideologies and Activities." In *Psychosocial, Organizational and Cultural Aspects of Terrorism*, edited by Anne Speckhard, 1-14. Neuilly-sur- Seine: NATO-Research and Technology Organisation, 2011.
45. Stern, Jessica Eve. "X: A Case Study of a Swedish Neo-Nazi and His Reintegration into Swedish Society." *Behavioral Sciences and the Law* 32, no. 3 (May/June 2014): 440-53.
46. Sukabdi, Zora A. "Terrorism in Indonesia: A Review on Rehabilitation and Deradicalization." *Journal of Terrorism Research* 6, no. 2 (2015): 36-56.
47. Taylor, Maxwell, and Ethel Quayle. *Terrorist Lives*. London: Brassey's, 1994.
48. The Soufan Group. "Foreign Fighters and Those Who Return." New York: The Soufan Group, 2016.
— "Foreign Fighters: An Updated Assessment of the Flow of Foreign Fighters into Syria and Iraq." 1-26. New York: The Soufan Group 2015.
49. Van Ginkel, Bibi, Eva Entenmann, Bérénice Boutin, Grégory Chauzal, Jessica Dorsey, Marjole in Jegerings, Christophe Paulussen, et al. "The Foreign Fighters Phenomenon in the European Union: Profiles, Threats & Policies." In *ICCT Research Paper*, 2016.
50. Veldhuis, Tinka M. "Designing Rehabilitation and Reintegration Programmes for Violent Extremist Offenders: A Realist Approach." In *ICCT Research Paper*, 1-21. The Hague: International Centre for Counter-Terrorism, 2012.
51. Vidino, Lorenzo, and James Brandon. "Countering Radicalization in Europe." 1-80. London: The International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence, 2012.

52. Warrick, Joby, and Souad Mekhennet. "Isis Quietly Braces Itself for the Collapse of the 'Caliphate'." *The Independent*, 13 July 2016.
53. Wartna, B. S. J., N. Tollenaar, M. Blom, S. M. Alma, I. M. Bregman, A. A. M. Essers, and E. K. Van Straalen. "Recidivism Report 2002-2008: Trends in the Reconviction Rate of Dutch Offenders." 1-18. The Hague: Wetenschappelijk Onderzoek-en Documentatiecentrum, 2011.
54. Weggemans, Daan, and Beatrice De Graaf. "Na De Vrijlating: Een Exploratieve Studie Naar Recidive En Re-Integratie Van Jihadistische Ex-Gedeteneerden." In *Politie & Wetenschap*, 1-190. Apeldoorn: Politie & Wetenschap, 2015.
55. Weggemans, Daan, Ruud Peters, Edwin Bakker, and Roel De Bont. "Destination Syria: An Exploratory Study into the Daily Lives of Dutch 'Syria Travelers'." Leiden: Leiden University, Forthcoming.
56. Weilnböck, Harald. "Outline for Interventions of Deradicalisation from Involvement of Violent Extremism." 1-8: Radicalisation Awareness Network, 2016.
57. Williams, Michael J., and Steven M. Kleinman. "A Utilization-Focused Guide for Conducting Terrorism Risk Reduction Program Evaluations." *Behavioral Sciences of Terrorism & Political Aggression* 6, no. 2 (2014): 102-46.
58. Williams, Michael J., and Samuel C. Lindsey. "A Social Psychological Critique of the Saudi Terrorism Risk Reduction Initiative." *Psychology, Crime & Law* 20, no. 2 (2014): 135-51.

-
- i. Po ocjeni iz decembra 2015. taj broj se povećao s 27.000 na 31.000, pri čemu postoji 81 država izvora. The Soufan Group, »Strani ratnici: obnovljena ocjena toka stranih ratnika u Siriju i Irak« (»Foreign Fighters: An Updated Assessment of the Flow of Foreign Fighters into Syria and Iraq«), New York: The Soufan Group (2015), 4.
 - ii. Bibi van Ginkel i drugi, »Pojava stranih ratnika u Evropskoj uniji: profili, prijetnje i politike« (»The Foreign Fighters Phenomenon in the European Union: Profiles, Threats & Policies«), u ICCTResearch Paper (2016), 3.
 - iii. Van Ginkel i drugi, »Pojava stranih ratnika« (»The Foreign Fighters Phenomenon«), 3.
 - iv. Joby Warrick i Souad Mekhennet, »ISIS se tiho priprema za propast »Kalifata«« (»Isis Quietly Braces Itself for the Collapse of the 'Caliphate'«), u *The Independent* objavljeno 13.07.2016.
 - v. Thomas Gibbons - Neff, »Broj stranih ratnika koji su došli u Irak i Siriju se smanjio za 90 %, tvrdi Pentagon« (»Number of Foreign Fighters Entering Iraq and Syria Drops by 90 Percent, Pentagon Says«), u *The Washington Post* objavljeno 26.04.2016.
 - vi. Pod tim općim nazivom je obuhvaćen raznoliki raspon inicijativa kojima se želi što više smanjiti rizik od terorističkog povratništva, a koje često nazivaju programima za odvraćanje od terorizma ili izlazom iz njega.
 - vii. Ovu tematiku često previđamo, a vrlo je važna. Vidi: Albert Bandura, »Mehanizmi moralne nepovrđenosti u terorizmu« (»Mechanisms of Moral Disengagement in Terrorism«), u *Origins of Terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind*, urednik: Walter Reich (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), str. 161–191.
 - viii. Michael Kenney, »Glupi, a smrtonosni: poznavanje lokalne sredine i loše obavljanje obavještajne djelatnosti islamističkih ratnika u Ujedinjenom Kraljevstvu i Španiji« (»'Dumb' yet Deadly: Local Knowledge and Poor Tradecraft among Islamist Militants in Britain and Spain«), u *Studies in Conflict & Terrorism* 33, br. 10 (2010): str. 911–932; Michael Kenney, »Izvan granica Interneta: metis (iskustva), tehne (tehničko znanje) i ograničenja izvora s Interneta za islamističke teroriste« (»Beyond the Internet: Metis, Techne, and the Limitations of Online Artifacts for Islamist Terrorists«), u *Terrorism and Political Violence* 22, br. 2 (2010): str. 183–188.
 - ix. Omar Ramadan, »Vrees De Dag Waarop De Syriegers Terugkeren«, u NRC, 16.09.2016.
 - x. Daan Weggemans i drugi, »Destinacija: Sirija – istraživačka studija svakodnevnog života Nizozemaca koji su otputovali u Siriju« (»Destination Syria: An Exploratory Study into the Daily Lives of Dutch 'Syria Travelers'«), Leiden: Leiden University, Forthcoming; Simon Bruyning, »Rechter: Wet Is Niet Berekend Op Syriegers«, *Trouw*, 09.02.2015.

- xi. Prema ovdašnjoj definiciji radi se o »zavjereničkoj praksi za koju su karakteristična proračunata, otvorena i neposredna nasilna djela bez pravnih ili moralnih ograničenja, čija su meta prije svega civili i neratnici, a koja se izvode zbog propagandnog i psihološkog efekta koji ta djela imaju na različite ciljne grupe i strane u sporu«. Vidi: Alex P. Schmid, »Definicija terorizma« (»The Definition of Terrorism«) u The Routledge Handbook of Terrorism Research, urednik: Alex P. Schmid (London/New York: Routledge, 2011), str. 86–87.
- xii. Prema ovdašnjoj definiciji radi se o ljudima koji »jasno podržavaju upotrebu sile u svrhu stjecanja i očuvanja političke moći.« Vidi: Alex P. Schmid, »Radikalizacija, deradikalizacija, proturadikalizacija: konceptualno razmatranje i pregled literature« (»Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review«), u ICCT Research Paper (Hag: International Centre for Counter-Terrorism, 2013), 10.
- xiii. Richard Barrett i Laila Bokhari, »Deradikalizacija i programi rehabilitacije za vjerske teroriste i ekstremiste u muslimanskom svijetu: pregled« (»Deradicalization and Rehabilitation Programmes Targeting Religious Terrorists and Extremists in the Muslim World: An Overview«, u Leaving Terrorism Behind: Individual and Collective Disengagement, urednici: John Horgan i Tore Bjprgo (London/New York: Routledge, 2009); Hamed El Said, »Deradikalizacija islamista: programi i njihovi utjecaji u državama s većinskim muslimanskim stanovništvom« (»De-Radicalising Islamists: Programmes and Their Impact in Muslim Majority States«), (London: The International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence, 2012).
- xiv. Vidi i: Radicalisation Awareness Network, »Razmatranje radikalizacije u kontekstu zatvora i uslovnog puštanja« (»Dealing with Radicalisation in a Prison and Probation Context«) (Radicalisation Awareness Network, 2016); Radicalisation Awareness Network, »Programi za izlaz iz terorizma i intervencije u kontekstu zatvora i uvjetnih kazni« (»Exit Programmes and Interventions in Prison and Probation«), (Radicalisation Awareness Network, 2016).
- xv. Vidi: Bart Schuurman i Edwin Bakker, »Ponovna integracija ekstremističkih džihadista: ocjena nizozemske inicijative, 2013–2014« (»Reintegrating Jihadist Extremists: Evaluating a Dutch Initiative, 2013–2014«) u Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression 8, br. 1 (2016); Zora A. Sukabdi, »Terorizam u Indoneziji: pregled rehabilitacije i deradikalizacije« (»Terrorism in Indonesia: A Review on Rehabilitation and Deradicalization«), u Journal of Terrorism Research 6, br. 2 (2015).
- xvi. Vidi na primjer: Tore Bjprgo, »Izlaz iz neonacizma: smanjivanje regrutacije i poticanje distanciranja i povlačenja iz rasističkih grupa« (»Exit Neo-Nazism: Reducing Recruitment and Promoting Disengagement from Racist Groups«), u NUPI Working Paper (Oslo: Norsk Utenrikspolitisk Institutt, 2002); Tina Wilchen Christensen, »Pitanje učešća – distanciranje od ekstremne desnice: studija slučaja iz Švedske« (»A Question of Participation – Disengagement from the Extremist Right: A Case Study from Sweden«), Roskilde University (2015); Froukje Demant, Willem Wagenaar i Jaap Van Donselaar, Monitor Racisme & Extremisme: Deradicaliseren in De Praktijk (Amsterdam: Anne Frank Stichting/Amsterdam University Press, 2009); Daan Weggemans i Beatrice De Graaf, »Na De Vrijlating: Een Exploratieve Studie Naar Recidive En Re-Integratie Van Jihadistische Ex-Gedetineerden«, u Politie & Wetenschap (Apeldoorn: Politie & Wetenschap, 2015), str. 15–16.
- xvii. Allard R. Feddes i Marcello Gallucci, »Pregled literature o metodologiji koja se koristi pri ocjenjivanju efekta preventivnih mjera i mjera deradikalizacije« (»A Literature Review on Methodology Used in Evaluating Effects of Preventive and De-Radicalisation Interventions«), u Journal for Deradicalization, br. 5 (2015): 2; John Horgan i Kurt Braddock, »Rehabilitacija za teroriste?: Izažovi pri ocjenjivanju efikasnosti programa za deradikalizaciju« (»Rehabilitating the Terrorists?: Challenges in Assessing the Effectiveness of De-Radicalization Programs«), u Terrorism and Political Violence 22, br. 2 (2010): str. 268.
- xviii. Horgan i Braddock, »Rehabilitacija za teroriste?« (»Rehabilitating the Terrorists?«), str. 267–291.
- xix. Postoje pozitivni znaci da se to mijenja. Vidi naprimjer: Mirko Noordegraaf i drugi, »Gericht, Gedragen En Geborgd Interventievermogen? Evaluatie Van De Nationale Contraterrorisme-Strategie 2011–2015«, (Utrecht: Utrecht University, 2016).
- xx. Svejedno je stvoreno nekoliko važnih smjernica za razvoj takvih programa: Harald Weilnbndck, »Kratak pregled mjera za deradikalizaciju u vezi s nasilnim ekstremizmom« (»Outline for Interventions of Deradicalisation from Involvement of Violent Extremism«) (Radicalisation Awareness Network, 2016); Michael J. Williams i Steven M. Kleinman, »Praktični vodič za ocjenjivanje programa za smanjenje rizika od terorizma« (»A Utilization-Focused Guide for Conducting Terrorism Risk Reduction Program Evaluations«) u Behavioral Sciences of Terrorism & Political Aggression 6, br. 2 (2014).
- xxi. B. S. J. Wartna i drugi, »Izvrještaj o povratništvu 2002–2008: kretanje stepena ponovnih osuda prijestupnika u Nizozemskoj« (»Recidivism Report 2002–2008: Trends in the Reconviction Rate of Dutch Offenders«) (Hag: Wetenschaplijk Onderzoek- en Documentatie centrum, 2011), 2.
- xxii. Za bolji uvid vidi: Susan Sim i Noor Huda Ismail, »Predviđanje povratništva u terorizam u indonezijskim zatvorima« (»Predicting Terrorist Recidivism in Indonesia's Prisons«) (Washington, D. C.: Brookings, 2016); Horgan i Braddock, »Rehabilitacija za teroriste?« (»Rehabilitating the Terrorists?«), str. 267–291; John Horgan i Max Taylor, »Povlačenje iz terorizma, deradikalizacija i luk terorizma: smjernice za buduća istraživanja« (»Disengagement, De-Radicalization and the Arc of Terrorism; Future Directions for Research«), u Jihadi Terrorism and the Radicalisation Challenge: European and American Perspectives, urednik: Rik Coolsaet (London/New York: Routledge, 2016), str. 178.

- xxiii. Za dodatne informacije vidi: Hans Nelen, Frans Leeuw i Stefan Bogaerts, »Antiterrorismebeleid En Evaluatieonderzoek: Framework, Toepassingen En Voorbeelden« (Hag: Boom Juridische Uitgevers, Tinka M. Veldhuis, »Oblikovanje programa rehabilitacije i ponovne integracije za nasilne ekstremiste: realistički pristup« (»Designing Rehabilitation and Reintegration Programmes for Violent Extremist Offenders: A Realist Approach,« u ICCT Research Paper (Hag: International Centre for Counter-Terrorism, 2012).
- xxiv. John Horgan, »Deradikalizacija ili povlačenje iz terorizma« (»Deradicalization or Disengagement«), u Perspectives on Terrorism 2, br. 4 (2008): str. 3–8.
- xxv. Arun Kundnani, »Radikalizacija: put koncepta« (»Radicalisation: The Journey of a Concept«) u Race & Class 54, br. 2 (2012): 6.
- xxvi. Schmid, »Radikalizacija, deradikalizacija« (»Radicalisation, De-Radicalisation«).
- xxvii. Npr.: Anja Dalgaard - Nielsen, »Nasilna radikalizacija u Evropi: šta znamo i šta ne znamo« (»Violent Radicalization in Europe: What We Know and What We Do Not Know«) u Studies in Conflict & Terrorism 33, br. 9 (2010): 798; Michael Genkin i Alexander Gutfraind, »Kako se odvija samooblikovanje terorističkih ćelija: uvid u model radikalizacije koji se zasniva na agentu« (»How Do Terrorist Cells Self-Assemble: Insights from an Agent-Based Model of Radicalization«) u Social Science Research Network Working Paper Series (Rochester, NY: Social Science Research Network, 2; Lorenzo Vidino i James Brandon, »Reakcije na radikalizaciju u Evropi« (»Countering Radicalization in Europe«) (London: The International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence, 2012), 9.
- xxviii. James Khalil, »Radikalna vjerovanja i nasilna djela nisu sinonimi: kako postaviti ključni nesklad između odnosa iponašanja u prvi plan naših istraživanja o političkom nasilju« (»Radical Beliefs and Violent Actions Are Not Synonymous: How to Place the Key Disjuncture between Attitudes and Behaviors at the Heart of Our Research into Political Violence«) u Studies in Conflict & Terrorism 37, br. 2 (2014).
- xxix. Max Abrahms, »Što teroristi zaista žele: motivi terorista i strategije za borbu protiv terorizma« (»What Terrorists Really Want: Terrorist Motives and Counterterrorism Strategy«), u International Security 32, br. 4 (2008): str. 98–99; Maxwell Taylor i Ethel Quayle, »Životi terorista« (»Terrorist Lives«) (London: Brassey's, 1994), str. 37–38.
- xxx. Julie Chernov Hwang, »Povlačenje indonezijskih džihadista iz terorističkih aktivnosti: razumijevanje puta« (»The Disengagement of Indonesian Jihadists: Understanding the Pathways«) u Terrorism and Political Violence (2015): str. 1–19.
- xxxi. Daniel Koehler, »Pritisak koji radikalne grupe izvode nad dezerterima: primjer ekstremističkih desničarskih grupa« (»Radical Groups' Social Pressure Towards Defectors: The Case of Right-Wing Extremist Groups«) u Perspectives on Terrorism 9, br. 6 (2015): str. 36–50.
- xxxii. John Horgan i drugi, »Odlazak: distanciranje, odvajanje od terorizma i deradikalizacija nasilnog desničarskog ekstremiste« (»Walking Away: The Disengagement and De-Radicalization of a Violent Right-Wing Extremist«), u Behavioral Sciences of Terrorism & Political Aggression (2016): str. 1–15.
- xxxiii. Andrew Silke, »Povlačenje iz terorizma ili deradikalizacija: pregled programa u zatvorima za teroriste u zatvoru« (»Disengagement or Deradicalization: A Look at Prison Programs for Jailed Terrorists«), u CTC Sentinel 4, br. 1 (2011).
- xxxiv. John Horgan, »Povlačenje iz terorizma:« (»Walking Away from Terrorism: slučajevi povlačenja i distanciranja od radikalnih i ekstremističkih pokreta«), New York: Routledge, 2009), str. 152.
- xxxv. Hwang, »Povlačenje indonezijskih džihadista iz terorističkih aktivnosti« str. 1–19.
- xxxvi. Radicalisation Awareness Network, »Programi imere za izlazak iz terorizma« (»Exit Programmes and Interventions«) 2.
- xxxvii. John Horgan i drugi, »Od lavića do lavova: model šest nivoa socijalizacije djece u Islamskoj državi« (»From Cubs to Lions: A Six Stage Model of Child Socialization into the Islamic State,« u Studies in Conflict & Terrorism (2016): str. 1–20.
- xxxviii. Npr. u Francuskoj: France 24, »Francuska otvara prvi centar za deradikalizaciju da bi se spopala s opasnošću od radikalnog islamizma« (»France Unveils First De-Radicalisation Centre to Tackle Islamist Threat«) France 24, objavljeno 14.09.2016.
- xxxix. Ann-Sophie Hemmingsen, »Prezentacija danskog pristupa u spopadanju s ekstremizmom i radikalizacijom u njihovom sprečavanju« (An Introduction to the Danish Approach to Countering and Preventing Extremism and Radicalization) http://www.ft.dk/samling/20151/almindel/reu/bilag/24_8/1617692.pdf, str. 18
- xl. Andrew Higgins, »Danska isprobava rehabilitaciju za džihadiste« (»For Jihadists, Denmark Tries Rehabilitation,« u The New York Times, objavljeno dana 13. decembra 2014.
- xli. 'Jon Henley, »Kako deradikalizirati ratnike Islamske države koji se vraćaju« (»How Do You Deradicalise Returning Isis Fighters?«), The Guardian, objavljeno 12.11.2014.
- xl.ii. Institute for Strategic Dialogue, »Deradikalizacija« »De-Radicalisation,« u PPN Working Paper (2010), 10.
- xl.iii. Institute for Strategic Dialogue, »Deradikalizacija« (»De-Radicalisation«) 11.
- xl.ii. Schuurman i Bakker, »Ponovna integracija ekstremističkih džihadista« (»Reintegrating Jihadist Extremists«)

- xl. Schuurman i Bakker, »Ponovna integracija ekstremističkih džihadista« (»Reintegrating Jihadist Extremists«)
- xlvi. The Soufan Group, »Strani ratnici ioni koji se vraćaju« (»Foreign Fighters and Those Who Return«), New York: The Soufan Group, 2016.
- xlvii. Više detalja o tome kako možete da izvedete takvo ocjenjivačko istraživanje možete naći u sljedećim radovima: Nelen, Leeuw i Bogaerts, Antiterrorismebeleid En Evaluatieonderzoek; Veldhuis, »Oblikovanje programa rehabilitacije i ponovne integracije« (»Designing Rehabilitation and Reintegration Programmes«); Williams i Kleinman, »Praktični vodič« (»A Utilization- Focused Guide«), str. 102–146.
- xlviii. Kurt Braddock i John Horgan, »Kako sastaviti vodič za oblikovanje i širenje protupriča za smanjenje podrške terorizmu« (»Towards a Guide for Constructing and Disseminating Counternarratives to Reduce Support for Terrorism«) Studies in Conflict & Terrorism 39, br. 5 (2016): str. 381–404; Radicalisation Awareness Network, »Protupriče i alternativne priče« (»Counter Narratives and Alternative Narratives«), Radicalisation Awareness Network, 2015.
- xlix. Više o zanimljivom razmatranju mogućnosti na tom području možete naći u sljedećim radovima: Gordon Clubb, »Uloga bivših ratnika pri sprečavanju učešća mladih u terorizmu Sjevernoj Irskoj: okvir za ocjenu bivših ratnika Islamske države« (»The Role of Former Combatants in Preventing Youth Involvement in Terrorism in Northern Ireland: A Framework for Assessing Former Islamic State Combatants«), u Studies in Conflict & Terrorism 39, br. 9 (2016): str. 842–861.
- i. Vidi naprimjer: Rogelio Alonso i Javier Diaz Bada, »Kakvu ulogu imaju bivši teroristi organizacije ETA u borbi protiv terorizma i inicijativama za borbu protiv radikalizacije u Španiji« (»What Role Have Former Eta Terrorists Played in Counterterrorism and Counterradicalization Initiatives in Spain?«, ibid., br. 11: 998–1000; Souad Mekhennet i Greg Miller, »Taj imigrant iz Islamske države kaže da je bio nevini promatrač. Novi snimak dovodi u sumnju njegovu priču.« (»This Isis Defector Said He Was an Innocent Bystander. A New Video Questions His Story.«), u The Washington Post, objavljeno 04.10.2016.
- ii. National Institute on Drug Abuse, »Načela liječenja zavisnosti od opojnih droga za populacije u sistemu krivičnog pravosuđa: vodič koji se zasniva na istraživanjima« (»Principles of Drug Abuse Treatment for Criminal Justice Populations: A Research-Based Guide«), North Bethesda: National Institute on Drug Abuse, 2014.
- iii. To pobija jedan od rezultata s nedavnog susreta radne grupe mreže RAN: Radicalisation Awareness Network, »Programi imere za izlazak iz terorizma« (»Exit Programmes and Interventions«) 3.
- liii. Prvih pet preporuka potiče iz sljedećih radova: Anne Speckhard, »Programi za povlačenje iz terorizma i za deradikalizaciju, zasnovani na zatvoru i zajednici za ekstremiste koji su povezani s militantnim džihadističkim ideologijama i aktivnostima« (»Prison and Community-Based Disengagement and De-Radicalization Programs for Extremist Involved in Militant Jihadi Terrorism Ideologies and Activities«) u Psychosocial, Organizational and Cultural Aspects of Terrorism, urednica: Anne Speckhard (Neuilly-sur-Seine: NATO-Research and Technology Organisation, 2011), str. 1–14; Global Counterterrorism Forum, »Rimski memorandum o pozitivnoj praksi za rehabilitaciju i ponovnu integraciju nasilnih ekstremista« (»Rome Memorandum on Good Practices for Rehabilitation and Reintegration of Violent Extremist Offenders«), Global Counterterrorism Forum, 2012, 3; Institute for Strategic Dialogue, »Deradikalizacija« (»De-Radicalisation«) 11.
- liv. Jessica Eve Stern, »X: studija slučaja o švedskom neonacisti i njegovoj ponovnoj integraciji u švedsko društvo« (»X: A Case Study of a Swedish Neo- Nazi and His Reintegration into Swedish Society,« u Behavioral Sciences and the Law 32, br. 3 (2014): 440; Michael J. Williams i Samuel C. Lindsey, »Sociopsihološka kritika saudijske inicijative za smanjenje opasnosti od terorizma« (»A Social Psychological Critique of the Saudi Terrorism Risk Reduction Initiative«) u Psychology, Crime & Law 20, br. 2 (2014): 149.
- lv. Demant, Wagenaar i Van Donselaar, »Deradicaliseren in De Praktijk,« 20.
- lvi. Horgan i Braddock, »Rehabilitacija za teroriste?« »Rehabilitating the Terrorists?,« str. 268–269.

Translated within:

Co-funded by the
Internal Security Fund
of the European Union